

Citeren als:

Vermeulen, M. (2017) 'Herwaardering van beroepsonderwijs in de 21ste eeuwse verzorgingsstaat' in: K. Hoogeveen, IJ. Jepman en F. Studulski (red.), *Kansen bieden in plaats van uitsluiten*. Utrecht: Sardes

Herwaardering voor beroepsonderwijs in de 21ste eeuwse verzorgingsstaat

Prof. Dr. Marc Vermeulen ¹

Onderwijs en de verzorgingsstaat

Aan het begin van de 20ste eeuw werden er belangrijke zaken gedaan op het gebied van de modernisering van Nederland. Kennelijk maakte de druk van de Eerste Wereldoorlog veel vloeibaar. Algemeen kiesrecht, eerste sociale verzekeringswetten en de onderwijspacificatie kwamen tot stand. Het is niet zo raar dat onderwijs een zo centrale rol speelde in de modernisering (democratie, verzorgingsstaat) van samenlevingen. Pas vele decennia later zouden de bijpassende theorieën geformuleerd worden, met name de human capital theorie en de meritocratiseringstheorie.

De human capital theorie biedt een economische onderbouwing van de noodzaak om onderwijs hoog op de agenda te zetten. Grofweg was er tot aan de Tweede Wereldoorlog van uitgegaan dat economische groei het resultaat was van de beschikbaarheid van grondstoffen, kapitaal en arbeid. Gaandeweg verloor deze benadering aan verklarende kracht, totdat Garry Becker (1964) het onderscheid naar scholingsniveau introduceerde binnen de factor arbeid. Het klinkt nu voor de hand liggend, maar was toen een Nobelprijs waard. Beter opgeleide arbeidskrachten zijn productiever, zij genereren dus meer toegevoegde waarde en die kan uitgedrukt worden in betere beloning. Dat laatste maakt onderwijs een interessante *investering*.

De meritocratiseringstheorie (Mijs, 2016) werd zelfs al eerder geformuleerd door Michael Young in 1958 en komt er op neer dat in een moderne samenleving sociale posities verdeeld worden op de combinatie van talent en inspanning (*the best man/women for the job*) en niet op bijvoorbeeld het milieu waar je uitkomt, je etnische achtergrond of je sexe.

Beide benaderingen vullen elkaar aan en klinken logisch en rationeel. Toch kennen ze de nodige dilemma's. In dit hoofdstuk ga ik beide theorieën toetsen aan de huidige ontwikkelingen aan de onderkant van het Nederlandse onderwijsstelsel, namelijk de beroepsgerichte leerwegen in het VMBO en de niveaus 1 en 2 in het MBO.² Er is veel reden om dit segment van het onderwijs goed te beschouwen. Al was het maar omdat voor mensen die niet verder komen dan dit niveau, moderne samenlevingen erg ingewikkeld zijn geworden. Met de herstructurering van de verzorgingsstaat, komt zelfredzaamheid voorop te staan, maar wat als je dit niet of maar moeizaam redt? In de arbeidsmarkt is een voortgaande kennis- en kapitaalintensivering gaande, maar wat als dergelijke banen te hoog gegrepen zijn voor je? Mensen gaan steeds meer in steden wonen, maar wat als dit te ingewikkeld zijn voor je? Deze zorgen zijn niet denkbeeldig. We vinden mensen met een laag

¹ Marc Vermeulen (1958) is onderwijssocioloog en hoogleraar aan TIAS School for Business and Society (Tilburg University) en aan de Open Universiteit Nederland.

² Ik realiseer me dat ook praktijkonderwijs en LWOO meegenomen kunnen worden in de redenering, maar ik zie daar van af omdat dan ook een bespreking van leer- en ontwikkelingsstoornissen noodzakelijk is en dat zou dit hoofdstuk te veel doen uitwaaiëren.

opleidingsniveau in alle verkeerde rijtjes prominent terug: hoge werkloosheid, veel schulden, slechte gezondheid, grotere kans op criminaliteit etc.etc. Om dit beter te begrijpen moeten we de schaduwzijden opzoeken van zowel de human capital theorie als van de meritocratiseringstheorie. Wat leert ons dat over de relatie tussen sociale ongelijkheid en onderwijsdeelname?

Ongelijkheid in drievoud

Als het over ongelijkheid gaat, spreken we vaak van een tweedeling in de samenleving. Dat lijkt inmiddels niet meer voldoende, er is eerder sprake van een driedeling (Vermeulen en Waslander 2017).

###figuur ongeveer hier####

Feitelijk zijn er drie segmenten in de samenleving die sterke verschillen tonen in de sociale omstandigheden waarin men leeft en de mogelijkheden om mobiel te zijn en het eigen sociale segment te verlaten. Onderwijs speelt in deze drie segmenten een fundamenteel verschillende rol.

Ten eerste kent onze samenleving een fors *establishment*. Het zijn de mensen met de betere opleidingen, die vaste banen hebben, in koophuizen wonen en volop de vruchten van de verzorgingsstaat plukken of plukten. Ze zijn overwegend gezond, ze reizen, genieten van de globalisering en zijn druk in het verenigingsleven en de cultuur. De kinderen zitten overwegend op witte havo/vwo-scholen of eventueel op categorale mavo's. In gevangenissen kom je ze weinig tegen, hooguit voor fraude en verduistering.

De tweede groep - *het verborgen talent* - zit in een veel ongunstigere sociale positie, vaak omdat ze nieuwkomer zijn in onze samenleving. Ze hebben geen vaste banen, wonen in achterstandswijken, zijn de taal vaak maar matig machtig. Het is de groep die vroeger al door Van Heek aangeduid werd als 'verborgen talent'; door sociale omstandigheden komen zij (nog) niet tot hun recht maar potentieel hebben ze goede papieren om hogerop te komen. Deze groep komen we veel tegen in het VMBO en het MBO en ze stapelen flink hun opleidingen. Gaandeweg weten ze via dit gestapel ook steeds vaker door te dringen tot het HBO en staan ze met één been in het segment van het establishment.

De derde groep wordt wel aangeduid als *precariaat* (SCP 2014). Ook zij verkeren in slechte sociale omstandigheden, werkloos of onzekere banen, aangewezen op de sociale huursector, problematische gezinsomstandigheden en gezondheid, schulden en oververtegenwoordigd in de criminaliteit. Hun kinderen vinden we zelden op een havo/vwo en ook bijna nooit in het hoger onderwijs. Ze volgen VMBO en MBO en dat vaak met een zekere tegenzin, onderwijs wordt door hen namelijk niet gezien als een manier om de sociale positie te verbeteren. De sociale problemen lijkt overerfd te zijn, er is sprake van 3de generatie werkloosheid, lage opleiding en schulden.

Alle drie de segmenten kennen overigens ook nog weer een extreme variant. Bij het establishment zijn dit de belastingontwijkers die hun kinderen naar dure privé scholen sturen en zich weinig gelegen laten liggen aan de ontwikkeling van onze samenleving. Ze hebben zich teruggetrokken in grenzeloos hedonisme. Bij het verborgen talent kan ongeduld de overhand krijgen: hoeveel discriminatie in een arbeidsmarkt kun je verdragen voordat je de moed verliest? Criminele netwerken of salafistische stromingen bieden wellicht meer (de suggestie van) een oplossing dan de gevestigde instituties van de verzorgingsstaat. Ook het precariaat kent zijn extreme vormen: motorbendes, wietschuren en zolders en andere illegale netwerken die voor snel geld zorgen (zie bijvoorbeeld Tromp& Tops, 2017).

Onderwijs en meer in het bijzonder: beroepsonderwijs

De drie verschillende segmenten in de samenleving hebben verschillende verwachtingen ten aanzien van onderwijs in het algemeen en beroepsonderwijs in het bijzonder. Voor het establishment is onderwijs naast een constructieve vooral ook een defensieve noodzaak. Zij profiteren het meest van de gedachte dat een goede opleiding je verder brengt. Maar er zijn er velen die doordrongen zijn van dit idee, dus de concurrentie is groot. Met al die kapers op de kust is het broodnodig om zo goed mogelijk te presteren in onderwijs en zoveel mogelijk diploma's te verzamelen. Op het CV van de kinderen moet duidelijk zijn waar de extra inspanningen geleverd zijn, aan een gewone universiteit of aan een university college, in Nederland of in het buitenland, met of zonder extra-curriculaire activiteiten. Een HBO moet eigenlijk al vervolgd worden door een master, een universitaire master door een PhD. Dit alles leidt tot een sterke druk op de top van het onderwijssysteem met een flink risico van overproductie. Omdat onderwijsbudgetten begrensd zijn in volume (op-is-op) zal dit ten koste gaan van andere delen van het onderwijs, middelen die in de top uitgegeven worden, zijn niet meer beschikbaar voor de bodem van het systeem. Daar waar het publiek bekostigde onderwijs niet meer voorziet in de extra onderscheidende kwaliteiten, zijn private onderwijsaanbieders volop in beeld. Dat begint met ondersteuning om zo hoog mogelijk in de CITO te eindigen, via private aanbieders in het voortgezet onderwijs naar dure studies in het buitenland. Later in de loopbaan zijn er dan de business schools die ongetwijfeld nuttige opleidingen aanbieden maar die zeker ook vanuit defensieve overwegingen gevolgd gaan worden.

Beroepsonderwijs past niet in dit beeld, het zit in de vermijdingszone van ouders uit het establishment. Het is een wereld die ze niet kennen (ze komen er zelf zelden vandaan) maar die ze ook niet verwachten. Beide ouders zijn hoog opgeleid, zijn vaak (daardoor) pas wat later aan kinderen begonnen en stichten dus geen grote gezinnen meer. In die 1 of 2 kinderen die op de wereld gezet zijn, worden alle verwachtingen geprojecteerd: goede genen, goede opvoeding, dat moet toch goed komen? De keuze voor het voortgezet onderwijs wordt een onderhandelingsproces met als inzet om in ieder geval een verwijzing naar het VMBO te voorkomen.³

Voor het VMBO en voor de lagere leerwegen van het MBO is dit niet zonder consequenties. Behalve dat budgetten onder druk komen te staan, zijn de sociale netwerken via ouders vaak ook zwak ontwikkeld. Ouders met veel sociaal kapitaal vermijden deze scholen namelijk. Er is dan ook sprake van een eenzijdige sociale samenstelling van deze schoolsoorten, die voor kinderen uit lagere sociale milieus weinig aanknopingspunten bieden bij de hogere sociale milieus.

Voor de verborgen talenten heeft (beroeps-) onderwijs wel meer te bieden, zolang er tenminste maar flink doorgestroomd en gestapeld kan worden (Van de Werfhorst et al. 2015 en Karsten 2016). In beginsel kan dit binnen ons onderwijssysteem, al heeft de overheid wel pogingen gedaan om dit stapelen te ontmoedigen (Van de Werfhorst op.cit., De Bruijn & Westerhuis, 2016). In eerste instantie ging het om het rendabeler maken van leerwegen. Nu zien we dit terug in de zogenaamde cascade-financiering van het MBO, in macrodoelmatigheidsoverwegingen (de arbeidsmarkt staat voorop, niet de emancipatie) en in het sociale leenstelsel. Vanuit een idee van emancipatie en het ontsluiten van talenten is dit onverstandig. Juist kinderen uit migrantenmilieus kunnen een voordeel hebben van

³ Hier is overigens toch een verwijzing naar LWOO op zijn plaats. Vaak biedt een indicatiestelling voor een leerstoornis troost. Het ligt daar door namelijk niet meer aan de opvoeding dat een kind afhaakt, maar aan een defect van het kind (zie onder meer Hermans 2013). Een andere route die begaan wordt is om kinderen naar categorale mavo's te sturen, ook dit om te voorkomen dat het in 'echt' beroepsonderwijs terecht komt.

minder talig en meer praktisch onderwijs. Onderwijs biedt hen de mogelijkheden talenten te laten zien die eerder wellicht onontdekt waren. Toch zijn er wel risico's verbonden aan deze weg. Ten eerste kan er sprake zijn van een eenzijdige richtingkeuze. Vaak zien we een sterke druk op economie/handel en op verzorging en bijvoorbeeld veel minder op techniek en groen. Men kiest voor de witte boorden terwijl daar nu juist niet altijd de beste mogelijkheden liggen. Daarnaast kennen scholen voor beroepsonderwijs een sterk gedifferentieerde populatie die niet altijd gemakkelijk bij elkaar te houden is. Dat maakt dat er relatief veel tijd verloren gaat aan het managen van gedragsproblemen en dit gaat ten koste van onderwijstijd. Jonge mensen die veel in hun mars hebben, lopen het risico vaak tijd te verspillen. Ten slotte blijft het beroepsonderwijs in de meritocratische hiërarchie -ten onrechte- als minder waardig beschouwd worden. Het risico bestaat dat bestaande stigma's versterkt worden in plaats van afgezwakt. Hoezeer scholen voor beroepsonderwijs ook emancipatie bevorderen, hun imago is vaak negatief.

Voor kinderen uit het precariaat is onderwijs eigenlijk vooral slecht nieuws, eerder een probleem dan een oplossing. Zij falen in een systeem dat de suggestie wekt dat het juist kansen biedt. Naarmate migranten hun kansen meer en meer pakken, gaat dit ten koste van de kansen van het precariaat. Hetzelfde geldt voor het establishment: als zij door extra onderwijs de muren rondom hun positie weten te versterken, wordt het (nog) moeilijk door te dringen. Uit onderzoek blijkt dat het onderlinge begrip van jongeren in ROC's uit de migranten groep en uit de precariaat groep sterk onder druk staat. Ze verstaan elkaar niet en dat willen ze ook niet. (El Hadioui, 2008 Crul, 2016). Voor het precariaat is het niet doordringen tot havo/vwo een definitief bewijs voor het feit dat ze er niet bij horen. Het gebrekkig culturele en sociale kapitaal en negatieve onderwijservaringen van ouders maken dat kinderen weinig verwachten van hun school. Daarnaast zijn er ook meer risico's op aangeboren tekorten (erfelijke component in intelligentie, gevolgen van risicogedrag in zwangerschap) en kan al in de vroege opvoeding achterstand ontstaan in bijvoorbeeld taal of motivatie. Ook deze jongeren komen in het VMBO en de lager niveaus van het MBO terecht. Hun ouders voegen weinig toe aan de sociale netwerken van de scholen die er daarmee betrekkelijk alleen voor komen te staan.

Samenvattend wordt duidelijk dat onderwijs in het algemeen en beroepsonderwijs in het bijzonder heel verschillende betekenis heeft voor de drie sociale posities. Dat maakt dat we een te rooskleurige human capital of meritocratie/modernisering benadering moeten bijstellen.

Schaduwzijden: Kritiek op HC wachtrij en verdringing> onderwijs als ongeluksfabriek

Het belang van onderwijs voor het bereiken van maatschappelijke posities is voor veel mensen erg duidelijk. Ze gaan daarom zo lang mogelijk naar school. Vanuit de human capital theorie moet dat dus leiden tot een sterke economische groei. Het is ontegenzeggelijk zo dat een hoogwaardige economie, goed opgeleide werknemers nodig heeft. Maar toch is er ook een ander verhaal te vertellen. Allereerst valt op dat Nederland een behoorlijk hoge mate van onderbenutting van werknemers kent. Veel mensen werken in banen die lagere opleidingsniveaus vergen dan waarvoor ze opgeleid zijn (Salverda 2016). Dat zou dus een verspilling van onderwijsmiddelen kunnen betekenen. Het lastige is dat hier de individuele rationaliteit botst met de collectieve. Voor individuen is het zeker verstandig om meer onderwijs te volgen. Er zal ook sprake zijn van een positieve correlatie tussen genoten onderwijs en salaris. Door extra onderwijs kom je verder voor

aan te staan in de wachtrij op de arbeidsmarkt en is je kans op werk groter. Op collectief niveau hoeft dit echter niet zo te zijn. Theoretisch is het denkbaar dat in een land te veel onderwijs gevolgd wordt en er een verspilling van publieke middelen speelt, terwijl individuen nog steeds een positief rendement op hun onderwijsinspanningen kennen. Overigens zijn er wel aanwijzingen dat mensen die te hoog opgeleid zijn voor hun baan wel degelijk meer van die baan maken en productiever zijn. Ze verdienen verhoudingsgewijs ook meer dan mensen die op hetzelfde niveau werken maar lager opgeleid zijn (Daly et al. 2000) .

Een tweede probleem met het wachtrij-karakter van de arbeidsmarkt is dat lager opgeleiden uit de arbeidsmarkt geduwd worden. Dit verklaart de derde positie in ons driedelingsmodel. Het precariaat wordt verdrongen door degenen die wel meer onderwijs konden en wilden volgen. Werkloosheid en langdurige uitkeringsafhankelijkheid zijn het resultaat. Juist eenvoudige arbeid waarop zij aangewezen zijn, staat onder druk van robotisering en van concurrentie op de arbeidsmarkt vanuit lagere loon landen in de EU of van daarbuiten (denk bijvoorbeeld aan de opkomst van de Bulgaarse chauffeurs in Nederland). Maar ook door bijvoorbeeld het sociale leenstelsel zullen studenten zich op de arbeidsmarkt begeven en lagere opgeleiden verdringen (horeca, logistiek etc.).

Het *niet* inschakelen van lager opgeleiden wordt een steeds nijpender probleem naarmate de bevolking vergrijsd. Bij een krimpende beroepsbevolking is iedereen die ingeschakeld kan worden hard nodig. De collectieve lastendruk bij een vergrijzende bevolking moet door een steeds kleinere beroepsbevolking opgebracht worden en dan past het helemaal om een deel van die beroepsbevolking toch uitkeringsafhankelijk te laten zijn.

De standaardoplossing voor het voornoemde was altijd: meer onderwijs. Laat jongeren langer op school, dat verhoogt hun competentieniveau en daarmee de kans op een baan en op inkomen. Onderwijs is binnen het meritocratische denkraam immers de enige wenselijke weg naar een maatschappelijke positie. Voor een groeiende groep geldt dit echter niet of niet zonder meer. Zij zijn niet in staat om aan de hogere eisen te voldoen omdat ze daartoe de capaciteiten missen. Posities in het establishment zijn voor hen niet weggelegd, ze zijn daar voor uitgesorteerd. Degenen die wel toegang tot het establishment hebben, schrijven dat toe aan hun kwaliteit en inzet die zichtbaar is geworden door onderwijs en diploma's. Daarmee krijgen ze op allerlei manieren invloed. Ze vervullen de leidinggevende functies in bedrijven en instellingen. Ze domineren de media en het publieke debat, ze vormen het openbaar bestuur en ze vormen ook de volksvertegenwoordiging (die bijna uitsluitend uit hoger opgeleiden bestaat, Bovens en Wille, 2011). En.....ze suggereren dat deze posities voor iedereen toegankelijk zijn, als je maar over de juiste hersens en mentaliteit beschikt. Waar in het verleden sociaal milieu en geslacht er voor zorgden dat je niet door kon stromen naar het establishment, spelen deze factoren nu minder een rol (overigens zijn ze nog wel steeds aanwezig, zie o.a. Dronkers & Van de Werfhorst 2016). Gevolg is dat degenen die niet door stromen steeds vaker met een schuldvraag geconfronteerd worden. Het gebrek aan mobiliteit kan niet langer extern geattribueerd worden maar wordt op het conto van persoonlijk falen geschreven (Dahrendorf, 2005; Elshout et al. 2016, Mijs op cit.). Wie zich moeilijk kan verzoenen met deze gedachte, rest niet veel meer dan actief afstand nemen van een systeem dat kennelijk oneerlijk werkt. Met name aan de rechterkant van het politieke spectrum kan het er dan stevig aan toegaan, met verwijten dat het onderwijs, het openbaar bestuur, de rechterlijke macht alleen maar oog heeft voor de hogere opgeleide middenklasse.

Positie van leraren

Onderwijs is mensenwerk. Het wordt uitgevoerd door leraren die zich dagelijks voor de klas inspannen om jongeren stappen verder te brengen. De hiervoor geschetste driedeling raakt de positie van leraren in (bijna) al zijn facetten. Leraren lopen het risico om in alle drie de sociale segmenten in de knel te komen.

In het establishment worden ze gaandeweg minder serieus genomen. Ze horen weliswaar zelf tot de gevestigde middenklasse, ze zijn immers hoger opgeleid en hebben vaste posities. Tegelijkertijd is hun opleidingsniveau niet langer een bescherming van hun autoriteit en daarmee van hun positie, er is immers een grote groep mensen minstens net zo hoog opgeleid of hoger opgeleid. Zo stijgt het aantal mensen met een academische opleiding in de samenleving en daalt dit juist in het onderwijs, ook in de bovenbouw van VWO en HAVO. (Van der Meer en Vermeulen, 2016). Hoger opgeleide ouders doen er alles aan om hun kinderen in vergelijkbare posities te brengen, ook al zit dat er misschien niet in. In toenemende mate zien we het onderwijsniveau van kinderen lager worden dan dat van hun ouders (op zich niet verwonderlijk als die ouders zelf de hoogste niveaus onderwijs gevolgd hebben, zie Tolsma en Wolbers 2010). In de gevallen waar kinderen lager uitkomen, zullen ouders via allerlei mechanismen proberen dit te voorkomen (bijvoorbeeld via zogenaamd schaduwonderwijs, bijlessen, trainingen etc.). Ze zullen daarbij ook de school verwijten onvoldoende inspanningen te leveren en hun pijlen richten op leraren, zij hebben niet uit hun kinderen gehaald wat er in het oog van de ouders wel inzat. Leraren worden dan vaak de brengers van slecht nieuws in plaats van de poortwachters naar een betere toekomst.

Dit laatste zijn ze mogelijk wel voor de groepen die nog kunnen groeien via onderwijs. Goede scholen en leraren bieden daar een uitkomst. Ze kunnen zien wat kinderen waard zijn en hen daar op begeleiden. Dat valt in de praktijk nog niet mee, misverstanden liggen voortdurend op de loer. Een belangrijk probleem is dat leraren in Nederland overwegend autochtoon zijn en om die reden minder een rolmodel kunnen vormen dan wenselijk is. Migrantouder hebben vermoedelijk ook niet altijd de juiste verwachtingen ten aanzien van onderwijs en leraren laten in hun advisering en beoordeling de migratie-achtergrond te veel een rol spelen. Een echte coalitie om zo snel mogelijk het verborgen talent bij kinderen boven water te tillen wordt hierdoor belemmerd.

Tenslotte het precariaat: ook voor hen zijn leraren vertegenwoordigers van het verkeerde kamp. Leraren komen niet uit dit milieu, ze zullen het vaak ook niet begrijpen en vice versa. Het zijn de leraren die in eerste instantie signaleren als de ontwikkeling van kinderen stagneert. Ze zullen ook degenen zijn die dit aan de orde stellen met ouders. Daar waar die stagnatie gepaard gaat met gedragsproblemen en ordeverstoring staan leraren volop in de wind. Leraren spelen een belangrijke rol bij het stabiliseren van de omgeving van kinderen in situaties waarin meervoudige problematiek een rol speelt. Dat brengt voor hen extra werk met zich mee, inclusief de bijbehorende bureaucratie.

Beroepsonderwijs geldt dan ook vaak als een moeilijke sector om les in te geven. Behalve onderwijs komen er allerlei andere vraagstukken om de hoek kijken. Er is meer aandacht nodig voor welzijn en de thuissituatie van kinderen, gedrags- en ordeproblemen vergen een eigen aanpak en ook de culturele variatie in de klassen vergt het nodige extra van leraren. Opvallend is dat juist in deze sector relatief veel lager gekwalificeerde leraren werken. Er is ook geen goede lerarenopleiding op maat gesneden voor het beroepsonderwijs en overigens is ook de overige kennisinfrastructuur mager ontwikkeld (ook hier dus ongelijkheid!). Docenten komen vaak uit de praktijk en halen een

aanvullende onderwijsbevoegdheid. Ze zijn met hart en ziel betrokken bij het beroepsonderwijs maar dat hoeft op zich nog niet genoeg te zijn, hard werken op een te laag niveau, biedt geen oplossing.

Besluit: Herwaardering van beroepsonderwijs en de vernieuwing van de verzorgingsstaat

Voor mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt, die aangewezen zijn op de lagere niveaus in het beroepsonderwijs, heeft de moderne verzorgingsstaat niet zo veel ondersteuning meer in petto. Er wordt zelfstandigheid verwacht, participatie en regie. Meer beschermde arbeidsomgevingen zijn afgebouwd. Flexibilisering van arbeidsrelaties maakt dat langdurige verankering binnen grote sociale gehelen minder vaak voorkomen. De ZP-ers in dit segment, zijn dit tegen wil en dank, niet omdat ze zo graag de vruchten van het zelfstandig ondernemerschap willen plukken. Voor degenen die voldoende talent hebben, maar dit nog niet hebben kunnen laten zien, is dit niet zo'n probleem. Zij kunnen zichzelf immers 'omhoog leren' en zo hun positie verbeteren. Beroepsonderwijs biedt voor hen een aantrekkelijke route als er tenminste niet te veel onnodige drempels opgeworpen worden (zie o.a. de bijdrage van Elffers in deze bundel). Voor de groep die ik eerder aanduidde met het precariaat, de uitgesorteerden, ligt dit geheel anders. Voor hen dreigt een verdere marginalisering. De daarmee samenhangende frustraties vertalen ze onder andere in het stemmen op extreem rechtse partijen (Boven en Wille op cit. Van Reybrouck 2008, Müller 2017), zoals bleek uit onderzoek na de meest recente tweede kamer verkiezingen (Volkskrant, 25-3-2017).

Het is belangrijk om het VMBO en het MBO nadrukkelijk opnieuw te positioneren in het kader van een moderne verzorgingsstaat: het is de plaats waar de potentieel kwetsbaarste groepen onderwezen worden. Hoe doen we dat op een moderne manier, die aansluit bij ontwikkelingen in de arbeidsmarkt en de verzorgingsstaat? Met het beantwoorden van die vraag wil ik dit hoofdstuk afsluiten.

Juist voor dit segment van de arbeidsmarkt moeten we de basisveronderstellingen van zowel de human capital theorie als van de meritocratie ter discussie durven stellen. Meer onderwijs is voor deze groep geen oplossing, eerder een vergroting van het probleem. Het biedt een te eenzijdig economistisch en utilitair perspectief op onderwijs. Wat mij betreft zijn er ## punten voor een agenda voor het beroepsonderwijs voor deze groep:

- Sociale zelfredzaamheid moet voorop staan. Voor jongeren die met weinig talenten en weinig sociale steun een start in de samenleving maken, zijn veel dingen ingewikkeld: van het vinden van een huis, een baan tot het vinden van een partner. Ik pleit daarbij nadrukkelijk níét voor een veralgemenisering van onderwijs (veel taal en rekenen en maatschappijleer). Juist de vorming van een arbeidsidentiteit, die concreet is, snel tot zelfstandigheid leidt helpt deze groep verder. Hier geldt: vakmanschap is burgerschap. Via een snelle en gemakkelijke integratie in het arbeidsproces komen jongeren vermoedelijk verder dan via uitstel van schoolkeuze en algemene vorming. 21ste eeuwse vaardigheden zijn ook voor deze groep cruciaal, maar worden het beste aangeleerd in een concrete omgeving. Het is in dit verband te overwegen de leerplicht misschien wel te verlagen (eerder aan de slag kunnen) in combinatie met coaching op de werkvloer en een systeem waarbij op latere leeftijd extra bijscholing mogelijk is. Extra aandacht is er nodig voor de vaak zwakke arbeidsmarktkeuzes die deze jongeren maken, bijvoorbeeld bij de overgang van primair onderwijs naar voortgezet onderwijs en bij de overgang VMBO-MBO (Kuijpers, 2012).

- Tot nu toe is het steeds zo dat als technologie het arbeidsproces binnenkomt, werk moeilijker wordt. Het lukt steeds minder om jongeren in de beroepsgerichte leerwegen van het VMBO en de lagere niveaus MBO voor te bereiden om een rol in high tech arbeid. Opvallend is dat de kostbare infrastructuur voor dergelijke opleiding niet in het VMBO en wel in het HBO staat. Toch is het zeker niet ondenkbaar dat er ook in een kennisintensief arbeidsproces werk op lagere niveaus mogelijk is (De Beer 2016; Vermeulen 2003). We zien onder andere een verdichting van tijdframes (onregelmatige werktijden, veel combinaties van werk, zorg, privé) die ruimte bieden voor nieuwe vormen van persoonlijke dienstverlening. Daarnaast zien we nieuwe werkgelegenheid in de logistiek. Probleem bij dit werk is niet zo zeer de complexiteit, maar wel de kosten van die arbeid. Waar complexiteit een rol speelt, kan technologie oplossingen bieden. Als we er van uit willen gaan dat we iedereen willen kunnen inschakelen in het arbeidsproces, dan kan technologie hiervoor ingezet worden. Die zou dan ingezet moeten worden om werk eenvoudiger in plaats van moeilijker te maken. Er zijn bijvoorbeeld interessante vernieuwingen in de schoonmaaksector waar schoonmaak personeel met gebruik van iphones aanwijzingen kunnen krijgen over hoe er gewerkt moet worden. In de thuiszorg lopen er projecten om via inzet van social media meer onderling contact mogelijk te maken tussen thuiszorgers onderling, feedback te organiseren en kennis te delen. In (sociale) restaurants worden ipads gebruikt om jongeren met een beperking als ober in te kunnen zetten. Het zijn allemaal voorbeelden waar als uitgangspunt gekozen is dat mensen moeten kunnen werken. Door een combinatie van technologische en sociale innovatie wordt dit mogelijk gemaakt (jobcrafting).
- Een belangrijk probleem in dit segment van de arbeidsmarkt vormen de loonkosten. Eenvoudige arbeid is relatief duur, zeker als er ook technologie voor ingezet moet worden om dit werk mogelijk te maken. Feitelijk zijn hier twee verhalen bij te vertellen. Eenvoudige arbeid doet vaak een beroep op motorische vaardigheden in plaats van op cognitieve vaardigheden. Hoewel ontwikkelingen snel gaan met robots, drones e.d. blijft het robotiseren van motorische vaardigheden (groenonderhoud, schoonmaak, bediening in de horeca) behoorlijk ingewikkeld en dus ook duur. De hoge kosten worden nu vaak omzeild door mensen uit lagere loonlanden (o.a. Oost-Europa) of studenten in te schakelen. Deze strategie is echter eindig, we zien nu al bij een aantrekkende economie, dat Poolse werknemers in eigen land aan de slag gaan. Ook het reservoir aan studenten droogt langzaam op. Daarmee ontstaan er dus nieuwe kansen voor jongeren die aangewezen zijn op eenvoudige arbeid. Voor hen zou er ook een meer complete *business case* gemaakt moeten worden van kosten en baten. Juist deze groep loopt allerlei risico's als ze niet via arbeid aangesloten worden op de samenleving. Los van uitkeringslasten zijn er ook veel kosten (gezondheid, welzijn, schuldsanering) die samenhangen met de tekortschietende integratie. Her en der zijn er wat voorzichtige schattingen gemaakt van dergelijke kosten die al snel in de orde van enkele tonnen kunnen lopen. Als dat geld beschikbaar zou komen voor beter aangepast onderwijs, kosten voor loopbaanbegeleiding en verlaging van de arbeidskosten, zou inschakeling in de arbeidsmarkt ook uit kosten oogpunt wel eens veel aantrekkelijker kunnen zijn. Dat vergt wel een innovatieve manier van redeneren waarbij door de grenzen van instituties heen gebroken moet worden. Combinatie van onderwijsbudgetten met uitkeringsbudgetten, welzijnsbudgetten e.d. is daar voor nodig. Naast technologische en sociale innovatie vergt dit dus ook politieke innovatie, creativiteit en moed.

Referenties

- Becker, G. (1964), *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. New York: NBER.
- Beer, P. de (2016) *De arbeidsmarkt in 2040 Ingrijpende veranderingen, maar ook veel continuïteit*.
Download van <http://www.fbz.nl/ThemaDocumenten/Hoe%20zal%20de%20arbeidsmarkt%20er%20in%202040%20uitzien.pdf>
- Bovens, M., & Wille, A. (2011). *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Crul, M. (2016). Super-diversity vs. assimilation: how complex diversity in majority–minority cities challenges the assumptions of assimilation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42 (1), pp.54-68.
- Dahrendorf, R. (2005). *The rise and fall of meritocracy*. Download van <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-rise-and-fall-of-meritocracy?barrier=accessreg#Dg4gMP3qTI8Dbjof.99>.
- Daly, M., F. Büchel & G. Duncan (2000) 'Premiums and penalties for surplus and deficit education. Evidence from the United States and Germany' in: *Economics of Education Review* 19 pp.169–178
- De Bruijn E. & A. Westerhuis (2016). 'Leren voor een beroep: vraagstukken van richten, inrichten en verrichten van publiek beroepsonderwijs in Nederland en Vlaanderen'. In: In B. Eidhof, M. van Houtte, & M. Vermeulen (Red.) *Sociologen over onderwijs. Inzichten, praktijken en kritieken*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Dronkers, J., & Van de Werfhorst, H. (2016). Meritocratisering in schoolloopbanen in Nederland. In P. de Beer & M. van Pinxteren. *Meritocratie. Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- El Hadioui, I. (2008). *Hoe de straat de school binnendringt*. Utrecht: APS.
- Elshout, J., Tonkens, E., & Swierstra, T. (2016). Meritocratie als aanslag op het zelfrespect van 'verliezers' In P. de Beer & M. van Pinxteren. *Meritocratie. Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hermanns, J. (2013). *Een pedagogische lente. Lezing voor het congres van de vereniging ter bevordering van de Studie der Pedagogiek*, Universiteit van Amsterdam (afscheidscollege).
- Karsten, S. (2016). *Hoofdstroom in de Nederlandse onderwijsdelta*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Kuijpers, M. (2012) *Architectuur van leren voor de loopbaan: richting en ruimte*. Heerlen: Open Universiteit (oratie).
- Mijs, J. (2016). 'The Unfulfillable Promise of Meritocracy: Three Lessons and Their Implications for Justice in Education.' In: *Social Justice Research*, 29 pp.14–34
- Müller, J. (2017). *What is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Salverda, W. (2016). Merit en werk 1960-2010. In: H. van der Werfhorst (Red.). *Een kloof van alle tijden*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- SCP (2014) *Verskil in Nederland, Sociaal Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Tromp, J. & P. Tops (2017) *De achterkant van Nederland* Amsterdam: Balans

- Tolsma, J. & M. Wolbers (2010). Onderwijs als nieuwe sociale scheidslijn?'De gevolgen van onderwijsexpansie voor sociale mobiliteit, de waarde van diploma's en het relatieve belang van opleiding in Nederland'. In: Tijdschrift voor Sociologie 2010 3-4 pp.239-259
- Van de Werfhorst, H. L. Elffers & S.Karsten (2015) *Onderwijsstelsels vergeleken: leren, werken en burgerschap*. Te bestellen via didactiefonline.nl
- Van der Meer, M. & M.Vermeulen (2016) 'Het beroep van leraar' in: Eidhof, B. M. van Houtte & M.Vermeulen (2016) *Sociologen over onderwijs. Inzichten, praktijken en kritieken*. Antwerpen/Apeldoorn:Garant
- Van Reybrouck (2008) *Pleidooi voor populisme*. Amsterdam: De Bezig Bij
- Vermeulen, M. (2003). 'Het VMBO in de kenniseconomie' in: M.Mulder, R.Wesselink, H.Biemans, L.Nieuwenhuis en R.Poell (red.), *Competentiegericht beroepsonderwijs. Gediplomeerd, maar ook bekwaam?* Groningen: Wolters Noordhoff
- Vermeulen, M. & S. Waslander (2017) *Excellence in Emancipation, a Century-Long Searching for Balance* (te verschijnen)
- Young, M. (1958). *The rise of the meritocracy*. New York: Transaction Publishers.

Figuur

